

דף הרחבות לנושא – אלו חובות נשמטים בשמיטה מתוך סדרת הלכות שמיטה

יחידה מספר 23

❖ שמיטה שנייה?

בית הבחירה (מאירי) מסכת מכות דף ג עמוד ב

המלווה את חברו וקבע זמן לעשר שנים אין שביעית שבתוכן משמטתו, שהרי אין כאן לא יגוש, שאף בלא שביעית אינו יכול לנגשו. ולתלמידיהם של גדולי המפרשים ראיתי שפרשוה בפרק מי שמת בסוגיית שושבינות אף על שביעית אחרת הואיל ועברה עליו שביעית שלא השמיטתו, וכן המלווה את חברו על המשכון או המוסר שטרותיו לבית דין אין שביעית משמט

המאירי אומר בשם הראב"ד שאם קבע זמן אחרי השביעית הנוכחית, מכיוון ששמיטה זו לא השמיטה את החוב, החוב לא יישמט גם בהגיע השמיטה הבאה!

מה הסברא בכך? מדברי שמואל בגמרא משמע שהשביעית אינה משמטת בגלל שזמן הפרעון טרם הגיע, אם כך החוב אינו ראוי לנגישה. אך בהגיע השמיטה הבאה החוב יהיה מוכן לנגישה, אם כך מדוע שהחוב לא יישמט?

בהמשך היחידה נלמד שקצות החושן מבאר שלהלכה אין צורך בעיקרון שחוב שאינו עומד לנגישה אינו נשמט. כל ההלכות הללו מבוססות על התנאי שקבעו הצדדים ביניהם, שהחוב לא יישמט. מסתבר שתלמידי הראב"ד למדו בדיוק כך: מכיוון שקבעו זמן אחרי השמיטה, הרי שקבעו שהשמיטה לא תשמט את החוב. אם כך, אין סיבה שהשמיטה הבאה תשמט את החוב, הרי כוונתם הייתה ששמיטה לא תשמט את החוב, בין שמיטה זו ובין השמיטה הבאה! הריקנאטי מתלבט בזה ומכריע אחרת:

ריקנאטי סימן שנא

המלווה את חברו ל"י שנים אין שביעית משמטתו, כך פסק ר"ת, דלא קרינן ביה 'לא יגוש'. מיהו צ"ע אי משמט מעשר שנים ואילך או לא. ונ"ל דמשמט:

❖ מספר דיונים הנוגעים להגדרה ההלכתית של חברה בע"מ

ביחידה הבחנו בין עצם הגדרת החברות בע"מ, לבין מעמדם לעניין פרעון החוב. פוסקים רבים התייחסו להבחנה הזו:

שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק ב סימן טו

א. ולגבי הגדרת חברה בערבון מוגבל (קארפארישן) א"א לומר שזו חטיבה בפני עצמה

הרב פיינשטיין דוחה את הגישה שהחברה מנותקת מהעובדים והבעלים. מצד שני, לעניין ריבית הוא מצרף את מעמד השעבוד בכדי להקל על דרך עשיית היתר עסקה:

שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק ב סימן סג

אבל הנה אני אמרתי חדוש בענין איסור ריבית והוא לדעתי ברור לדינא, בדבר זה שרובא דרובא דאינשי מניחין מעותיהן במדינותינו בהבאנק ונוטלין הריבית שנותנין בכל באנק ובפרט באלו שנקראו סיינוינג באנק ויש גם באנק שהם של יהודים, שאין עוברין על איסורי ריבית דאיכא על המלוה והלוה, משום דסתם מלוה הרי איכא שעבוד הגוף שיש על גופו של הלוה אף שאין לו כלום חיוב לשלם וממילא נראה שרק בסתם מלוה שעושה חיוב תשלומין על הלוה נאסרה בתורה מליקח ריבית אבל מלוה כזו שאינו עושה שום חיוב על גוף האדם לשלם שאף שיש לו ממון הרבה אין על גופו שום חיוב לשלם וליכא עליו העשה דתשלומין ולא יהיה רשע כשלא ישלם לא נאמר ע"ז איסור ריבית. וכן הוא ענין הביינק /הבנקים/ שבמדינתנו באמריקא שגוף הבעלים של הביינק אינם מחוייבין כלום לאלו שהניחו מעותיהם בהביינק אף אם יזדמן שלא יהיה בהבאנק מעות לשלם, שלכן ליכא איסור ריבית אף כשהבאנק הוא של ישראל

כלומר, מצד אחד אין לראות בחברה גוף מנותק מהאנשים. מצד שני, בפועל אין אפשרות לגבות מהאנשים העובדים בבנק, וכן לא מבעלי הבנק ומנהליו. על כן בעצם אין אדם יהודי שעלולים לתבוע ממנו אישית לשלם ריבית.

במנחת יצחק מגדיר את זה יותר. הוא משווה את הדברים למושג של אפותיקי מפורש שמתנה שפרעון החוב לא יהיה אלא מכסף מסוים. אם המלווה והלווה התנו שהפרעון יהיה מכסף מסוים בלבד, אין ללווה חיוב לשלם משום מקום אחר. המנחת יצחק שולל את השיטה שאין לבעלי החברה בעלות על המוצרים והכסף, אך מתייחס לחובות כאפותיקי מפורש:

שו"ת מנחת יצחק חלק י סימן קמג

ופשיטא דחברה בע"מ עדיף מכל (אפותיקי) הנהו הנזכר, דהרי בהם הוי אפותיקי מפורש דלא יהא להם פרעון אלא מזה, וכמ"ש בספרי (ח"ג סי' א') באריכות דעפ"י חוקי החברה אין לבעל מניות שום שייכות לרכושה, ואין לבעלי מניות שום אחריות פרטית מביתם על כל מעשי החברה ... ובהנדפס בשמו בנעם (תשי"ט) דימה אותה לאפותיקי מפורש הנ"ל, ורק בנוגע לעניין איסור פלפלתי בזה, וכמו שהבאתי מדין רבית בהלוואת הקהל, ופשיטא דלענין דיני ממונות לא שייך לחלק בין מה שכתבתי שם לעניין בעלות בחמץ בפסח בין חברה לחברה, דהכא טעמא דהוי כאפותיקי מפורש כנ"ל, ואם כן אף דיהיה לו דין בעלות לחמץ בפסח ואולי אף לענין ריבית, אבל בנוגע לממון הרי בפירוש התנו שלא נתחייב לפרוע אלא מזה, והוי ממש אפותיקי מפורש

לעניין בעלות על החמץ הוא בהחלט חושש. אך לעניין השעבוד שחל מבחינה כספית הוא רואה מקום להקל. נוסף לעניין טבילת כלים את מה שמובא בספר "טבילת כלים" בשם הגרש"ז:

טבילת כלים פרק ב סעיף א

כלי שנעשה בבית חרושת של גוי – אפילו הפועלים יהודים – טעון טבילה בברכה, ואפילו בית החרושת בבעלות חברת מניות וחברה בע"מ

אך הרב נחום רבינוביץ אמר לנו שהוא אינו מברך על טבילת כלים שנקנתה מחברה שבבעלות של נכרי.

❖ שני סוגי התנאים וחיידוד הגדרת המנגנון של התנאי שהשביעית לא תשמט לפי השיטות השונות

ביחידה למדנו אפשרויות שונות להגדיר את התנאי לשלם הלוואה אחרי השמיטה. הגר"ח מגדיר שזה חלק מובנה מההלוואה, ומגדירה מראש את ההלוואה ככזאת. רבי עקיבא איגר והמשמרות כהונה ראו בזה התחייבות חדשה שתתחיל מיד אחרי השמיטה. חידושי הרי"ם מקשה על השיטות הללו:

חידושי הרי"ם מסכת גיטין דף לו עמוד א

לכאורה נהי דחייב את עצמו במה שפטור אף שנשמט. ממה נפשך: אם החיוב מעכשיו, היינו כשתשמט שביעית מחייב את עצמו למפרע מעכשיו חיוב חדש, ואם כן עדיין גם חיוב זה נשמט בשביעית, כיוון דהוי החיוב למפרע קודם שביעית. על כרחך דהחיוב אז אחר שמטה שמחייב עצמו על אז, אם כן הוי דבר שלא בא לעולם דיכול לחזור בו מחיוב הזה קודם שמטה כנ"ל! ולכך י"ל דאף דהחיוב דאף שיפטר על ידי שמטה, מכל מקום מחייב עצמו למפרע, מכל מקום על חיוב הזה הוי כאלו הזמן פרעון אחר שביעית, דקודם שנשמט חיוב הראשון לא חייב רק אחר כך למפרע מעכשיו, מ"מ לא הגיע זמן כנ"ל ... יכול להלוות על תנאי שישלם לו גם אחר שמטה ואי לאו יהיה פקדון למפרע ואז לא נשמט

לפי דברי הגר"ח, כבר עכשיו בנוי לתוך החוב הסעיף הקובע שהחוב ימשיך אחרי השמיטה. אבל כיצד מייצרים סעיף שכזה? הרי בהגדרה כל הלוואה נשמטת בשביעית! ואם מחייב את עצמו מחדש אחרי השמיטה, בזה יש שתי בעיות מרכזיות: אין רמז בסוגיה לכך שמדובר בחוב חדש, וכן מבחינת דיני התחייבות האמירה שבהגיע זמן מסוים יווצר חוב יש מאין זו התחייבות בעייתית. חידושי הרי"ם מסיק שככל הנראה מדובר על תנאי שאם לא יפרע את החוב עד סוף השביעית, למפרע מעת ההלוואה מגדירים את זמן הפרעון כחל אחרי השמיטה. הרב יהושע דוד פוברסקי (ה'תרס"ב-ה'תשנ"ט), מתלמידי הרב איסר זלמן מלצר, בהמשך חייו למד ולימד בישיבתו של הרב אלחנן וסרמן, בשנת התש"ד התמנה לראש ישיבת פוניבז' מסביר את דברי הרמב"ם:

שיעורי ר' דוד מסכת מכות דף ג עמוד ב

ואפשר דבאמת אין כוונתם דהוי חיוב אחר לגמרי, אלא דמחמת התנאי מוכרח למחול דין השמטת שביעית מחוב זה דחשיב מחילה על דבר שבממון, וממילא נשאר החוב בלא דין שביעית, ולכן אינו משמט, וזה נחשב שחייב עצמו בממון שלא חייבתו תורה, שהרי מעיקר הדין הוא פטור, ורק שע"י התנאות חייב עצמו שישאר החוב על ידי שמחל דין השביעית, ולא דהוי חיוב אחר, אלא דממילא נשאר חוב הקודם בלא דין שמיטה וכנ"ל

כלומר, גם הרמב"ם מתכוון שיפרע את החוב עצמו, ולא שיווצר חוב חדש. הוא מייצר חוב חדש על ידי זה שמתנה שיוותר על האפשרות לא לשלם את החוב אחרי השמיטה. הגר"ש רחובסקי (מראשי ישיבת פוניבז' בדור הקודם) מסביר את הרמב"ם אחרת:

שיעורי ר' שמואל מסכת מכות דף ג עמוד ב

ומעיקר לשון הרמב"ם הנ"ל אין הכרח לביאור הקצוה"ח, דבאמת י"ל דלא נקט הר"מ התחייבות אלא למליצה ומשל בעלמא, ולעולם מהני תנאיה שלא תשמט שביעית גוף החוב, אלא דהר"מ אתי לפרושי טעמא דמילתא, דמ"ט באמת בדבר שבממון תנאו קיים והלא סו"ס התנה עמש"כ בתורה, ולזה פי' הר"מ דלו יהא שחייב עצמו בממון שאינו חייב, הא ודאי הרשות בידו, וא"כ ה"נ לא הקפידה תורה שיוותר וימחול זכותו שזיכתה לו תורה, ולהכי שפיר מצי לאתנויי עלה ואין תנאו בטל

הרב רחובסקי מסביר שהרמב"ם אינו מתכוון שהמנגנון של תנאי לשלם אחרי השביעית מבוססת על התחייבות חדשה, אל שבאופן כללי תנאים על דברים ממוניים מועילים בתורה בגלל שהאדם יכול להתחייב בהתחייבות חדשה. מתוך כך שהאדם מסוגל בלאו הכי לחייב את עצמו בממון כרצונו, אין מניעה לאדם לוותר על דין תורה שפוטר אותו מממון. לא יהא זה אלא התחייבות חדשה. מכוח יכולתו להתחייב בהתחייבות חדשה, הוא מסוגל להישאר חייב בניגוד לצו התורה.

הרב שמואל ממשיך ומציג מחלוקת ראשונים איך להבין את היכולת להתנות כנגד דין התורה בדבר שבממון: לפי הרשב"א (כתובות דף נו ע"א) אין חולק שאין שום אפשרות להתנות כנגד דין התורה. רבי יהודה הסובר שאפשר להתנות תנאי שבממון, כוונתו שבכוח הצדדים להסכים למחול, להתחייב התחייבות חדשה, וכדו'. התורה מתרגמת את התנאי שנעשה באופן שמאפשר להם להתחייב בלא למרוד בדין התורה.

לעומת זאת, הוא מוכיח מדברי התוספות בכתובות (פג ע"א) שהתנאי על מה שכתוב בתורה מנסה לייצר חלות חדשה הנוגדת את דין התורה. לדוגמא: אדם שמקדש אישה ומתנה שאינו חייב לה את החיובים שהתורה חייבה אותו. הוא מנסה לייצר קידושין חדשים שכלולים בהם תנאים הנוגדים את הקידושין של התורה, ולכן הקידושין בטלים. אך אם מדובר בחיובים ממוניים, בכוח האישה למחול על החיובים הללו. לפי הרשב"א הקידושין יחולו במלואם, והאישה תבחר בנפרד למחול על ממון מסוים. לפי בעלי התוספות, מכוח יכולתה למחול על הצדדים הממוניים הללו, ממילא יוצרו קידושין שאינם כוללים את החיובים הממוניים הללו.

אם כך, אומר הגר"ש, במקרה שלנו יקרה דבר דומה. לפי הרשב"א בהכרח מדובר על התחייבות שעוקפת את התורה. לפי בעלי התוספות לכאורה מדובר על הלוואה המוגדרת באופן שנוגד את דין התורה. זו כוונת הגר"ח שאומר שמדובר בתנאי שמראש מייצר חובה לשלם אחרי השמיטה.